

Eleştiride Öznellik 2

Sayı: 106 / Haziran 2007

Usasığmaz Hindistan

Şadan Karadeniz

YILLARDIR görmek, bir gün ne yapıp edip ille de görmek için vazgeçilmez bir istek duyduğum Hindistan'a gidiyorum, sonunda. UÇAK, ardında beş buçuk saatlik bir uçuşu bırakarak, aşağıda, çok aşağıda, dağların, tepelerin, ırmakların, kentlerin, karınca kadar bile görünmeyen, sanki yokmuş gibi hiç görünmeyen insanların üstünden aşarak, Delhi havaalanına çok kötü –neredeyse ürkütücü– bir inişle konduğunda, yol boyu motorun uğultusu arasında, yarı uykulu bilincimde dönenen kopuk kopuk sözcükler karmakarışık üşüştü zihnime; yolculuk öncesi, başvuru kitaplarından öte, Sidarta'yı bir kez daha okumuştum; kitaplığımın pek de göze çarpmayan bir rafında bir hafta arayla şaşarak keşfettiğim, –oraya nasıl geldiklerine akıl sır ermez– iki kitabı, Giorgio Manganelli'nin Esperimento con l'India'sıyla Pier Paolo Pasolini'nin L'Odore dell'India'sını okuyarak kendimi Hindistan hakkında bir ölçüde donatmışım; ne ki, bu okumalarla, gize gizeme bürünmüş bu kocaman ülke hakkında tutarlı bir fikir oluşturmama, sonuçlar çıkarsamama olanak vermeyen, yıllar boyu birike birike belleğimde yer etmiş tek tek tümceler, sözcükler, kavramlar yerlerinden oynadı, dipten yüzeye doğru çıktı, birbirine karıştı, iç içe girdi, herhangi bir öncelik ya da hiyerarşik sıraya uymaksızın: Himalayalar lotus çiçekleri kutsal inekler muson yağmurları curry ruh göçü tapınak mandala Ganj kast Buda Vişnu Şiva Brahman Gandhi satyagraha Nehru Sanskrit ve elbette Tac Mahal...

MANGANELLI, kitabının başlarında, daha uçağın basamaklarından inerken onu sarıp sarmalayan Hindistan havasını duyumsadığını söylüyor: "Bu havayı tanıyorum, içime çekiyorum onu, o da beni çekiyor içine; tropikal hava bu; sulu, yumuşak, çürümüş otların, hayvanların, açık yaprakların sıcaklığıyla sıcak, bir

idrar, bir hayvan kokusuyla sertleşmiş; çürümüş, masum niteliğiyle beni duygulandıran bir hava, mantar, küf, yosun üretme niteliğiyle beni heyecandıran; Hindistan havası bu, pis ve yaşamsal, irinli ve tatlımsı, kokuşmuş, çocuksu bir hava”. Doğrusu ben Manganelli’den yıllar sonra, uçağımızın tekerlekleri, onun indiği Bombay havaalanına değil de, Delhi havaalanına geldiğinde, uçağın merdiveninden inerken duymadım bu kokuyu. Ancak daha sonra, Hindistan’a vardığımızın ikinci ya da üçüncü günüydü, sanırım, otelden çıkıp, dilenciler, gezgin satıcılar, arabalar, kutsal inekler arasında güçlükle yürümeye çalışırken duydum; ansızın ayırımına vardım. Kimilerinin tezgâhları bile olmayan, ellerine sığdırabildiklerince turistik broşürler, ipe dizilmiş renk renk küçük filler vb. satan, sözcüğün tam anlamıyla gezgin satıcılar çevremi sardıklarında ansızın ayırımına vardım Hindistan kokusunun; Manganelli gibi, bu kokuyu oluşturan tüm öğeleri tek tek ayıştıramasam da, bunun Hindistan kokusu olduğunu hemen sezinledim. Daha önce benzerini hiç duymadığım bir kokuydu. Duyum eşiğinin bir oyunuyla, bir süre sonra algılamaz olduğum, sonra ansızın yeniden algıladığım tanımlanamaz, kendine özgü Hindistan kokusu. Daha sonra da ara ara duydum bu kokuyu, ansızın, belirgin olarak, Pasolini de, kitabına adını verecek denli etkilenmiş Hindistan kokusundan: “Soluk kesen güçlü bir koku, bir çeşit humma veren güçlü, sürekli bir soluk. Zaman zaman neredeyse canlı fiziksel bir varlığa dönüşen bu koku, Hintlilerin bedeninde yaşamın normal akışını kesintiye uğratıyormuş gibi görünüyor” diye betimliyor Hindistan kokusunu. KENT merkezinin dışına çıkar çıkmaz –hatta daha çıkmadan– ansızın bir dilenciler ordusuyla kuşatılıyorsunuz, yanınızı yönenizi sarıyor, bir sağınıza, bir solunuza geçip sağ ellerinin başparmağıyla işaret parmaklarını birbirine sürterek para dileniyorlar, kimileri ellerini ağızlarına götürerek yemek işareti yapıyor, kimileri bildikleri tek tük İngilizce sözcüklerle anlatmaya çalışıyorlar meramlarını. Dilenciler: dokunulmazlar, Gandhi’nin dediği gibi, Tanrı’nın çocukları. Dileniyorlar, ama dilencilerin çok kez yaptıkları gibi dokunmuyorlar size, kesinlikle dokunmuyorlar, giysinizin kolunu, ceketinizin ucunu çekiştirmeden, size hiç değmeden (dokunulmaz olan onlar değil, sizmişsiniz, onların gözünde tabu’ymuşsunuz gibi), ama direngen, yanınızda yönenizde dönüyorlar, dilencilik küçültücü bir şey değilmiş, yalnızca bir insanlık durumuymuş gibi, dilenci yaltaklanmasından uzak, bakışları onurlu; kıldırılalı onca yıl olmasına karşın genlerinde kast sisteminin izlerini hâlâ taşıyorlarmış, daha üst sınıflardaki insanlara hiç imrenmiyorlarmış gibi; belki onlar da Huxley’in The Brave New World’ündeki, diyelim, bir ipsilon minus semi-moron’un bir alpha double plus’a imrenmemesi gibi, kendilerinden üst sınıflardaki kişilere gerçekten de imrenmiyorlar. Tam da Sömürge toplumunda, sömürgecinin yararlanabileceği bir durum! İÇLERİNDEN biri, on beş on altı yaşlarında simsiyah gözlü, sevimli bir oğlan, “Sir,” diye seslendi bana bir kez, gittiğimizin üçüncü ya da dördüncü günüydü sanırım, Caypur’da, “Give me one dollar, Sir”. Sömürge günlerini çağrıştıran bu

sözcüğü işitince gülümsedim kendi kendime; sömürgeciliğin izlerinin öyle kolay kolay kaybolmadığının biraz da ironik bir göstergesiydi bu. Bir başka kez de, otelde akşam yemeğinde, şarap ısmarladığımda, “Yes, Sir,” diye hitabetmişti garson bana; sir’lük yalnızca Batılılara özgü bir mertebeydi onların gözünde, ister eril ister dişil olsun, Batılının üstünlüğünü, saygınlığını belirtiyordu. ‘BATILI bakış açısı’ kavramı, Batılı’nın Doğu’ya bakışıyla –gerek coğrafyası, gerek kültürüyle, ne uzak Doğu’ya ne de Ortadoğu’ya benzeyen bizim bakış açımız, hâlâ yakın sayılabilecek bir geçmişte yaşadığımız bir kültür devrimiyle – aslında çok daha önce başlamış ‘batılılaşma’ akımına ivme kazandıran bir kültür devrimiyle– Batılı değerleri benimsememize karşın, gene de tam anlamıyla Batılı olmayan, olması da olanaksız– bizim Doğu’ya bakış açımız arasında nasıl bir ayrım olduğu son zamanlarda sık sık zihnimi kurcalıyor. Bu düşünce tıpkı bir basso ostinato gibi akıyor zihnimin art alanından. Örneğin, Pasolini, L’odore dell’India’da, Kacuraho’dan söz ederken, “Kacuraho, Hindistan’ın en güzel yeri, belki de sözcüğün ‘Batılı’ anlamında gerçekten güzel denebilecek biricik yer” diyor, güzel’in ille de Batı ölçülerine göre güzel olması gerektiğini düşünüyor, düşünmekten öte, inanıyor buna. Ama bir yandan da, Doğu’nun sanat yapıtlarına hayranlık duyuyor: “Kacuraho’dan bir türlü ayrılmadık, şaşılası güzellikte altı küçük tapınak vardı, her birinin çevresinde basamaklara oturup o umulmadık dinginliğin tadına varmak için, en az bir saat oyalandık.” İlginç bir çelişki! DİLENCİLERİ düşünürken, zihnimden Manganelli’nin kitabının sayfalarını çeviriyor, onun dilenciler hakkında söylediklerini okuyorum: “Otelimin önü dilencilerle dolu: en çok da çocuklar, sivrisinek vızıltılarıyla ardınızdan geliyorlar, direngen, inatçı, dingin, bir akşam içinde bile olsa yaşayıp ölmek için sonsuz zamanı olan biri gibi. Sadaka istemenin bu biçiminde tuhaf bir şey vardı, yapmacık bir şey, neredeyse bir düzenbazlık (...) dilencinin bende nasıl duygular uyandırmak istediğini anlamaya çalışıyorum. Batılı duygusaldır, yoksulluğun görünümü duygulandırır onu; evet, bu doğru, ama dahası var, dilencilerimi dikkatle inceliyorum, ve Hintlilerin onları görmezden geldiklerini görüyorum (...) Bir akşam, en az yirmi dakikadan beri sabırla ardım sıra gelen bir oğlan, ona bir şey verirsem beni rahat bırakacağını fısıldadı kulağıma. Hindistan’a yeni gelmişim, dilenciye görmezden gelmenin; sorunun bir direnme sorunu olmadığını ona anlatmaya yeteceğini düşünüyordum. (...) Ondan kurtulmak için sokak değiştirmekle, onun, benim rahatsız olduğumu, bu nedenle de direnmesine değdiğini düşünmesine yol açmışım; çünkü Batılı yalnızca acıma duymaz, aynı zamanda suçluluk duygusuna da eğilimlidir. Hintli dilenci biliyordu bunu; tıpkı Hintlilerin duyarlı olmadıklarını, dilencilerden rahatsızlık duymadıklarını, suçluluk duygusunun ne olduğunu bilmediklerini bildiği gibi. (...) Bu toplumda, bu kültürde bireysel acıma duygusuna, Batılı’yı, can çekişen kişiye bağlayan o acılı, umarsız merhamete yer olmadığını anladım; bahtsız dilenci kendi kendine acıma duygusundan da yoksun. Hastalık ve yoksunluk belirtileri ‘kötü yazgı’ değildir [onlar için]: uzaklardan gelip uzaklara giderler; yaşamdan yaşama göçerler, tanrıların araya girmesiyle onaylanarak.”

MANGANELLİ'nin dilenciler hakkında söyledikleri, Batılı'nın Doğu'ya bakışını yansıtıyor. Batılının “bireysel acıma duygusu”ndan söz ederken bir önyargıdan yola çıkıyor Manganelli. Oysa, bu konuda bir genelleme yapılamaz, kanımca. Hele Batılı/Doğulu ayrımı hiç yapılamaz. Acıma duygusunu ilkin kendi bireysel varlığında duyar kişi, önce sevdiklerine, somut bir biçimde, sonra tüm insanları kapsayacak biçimde soyutlar; tıpkı Sait Faik'in dediği gibi, “Bir insanı sevmekle başlar her şey.” Sevmek, ya da acımak gibi, ‘empati’ duymaya da yakınlarımızdan başlarız. Kaldı ki Manganelli, yoksulluk karşısında acıma, dahası suçluluk duyan bir Batılı olmasına karşın, dilenci çocuktan kurtulmak için birkaç sokak değiştirdiğini, ama bunun boşuna olduğunu, çocuğun kendisini izlemeyi sürdürdüğünü de söylüyor.

HİNDİSTAN'ın kutsal kenti Varanasi'deyiz (Benares); sabah erkenden kalkıp yola koyuluyoruz, gündoğumundan önce Ganj'a (kutsal Ganga'ya) gideceğiz. Daracık, insanların, kutsal ineklerin, bisikletli-taşıtların oluşturduğu karma bir kalabalığın arasından geçiyoruz, nehre inen gat'ların dik basamaklarından ırmak kıyısına iniyoruz. Kocaman, ince uzun kara bir sandala doluyoruz; çevremiz birçok başka sandallarla sarılı. Tümümüzün aynı anda sandalın aynı yanında toplaşmamamız konusunda uyarılıyor, ama görmekten çok resim çekmekle ilgilenenler her zaman bu uyarıya uymuyorlar, fotoğraf çekme tutkusunun ağır bastığı anlarda üşüşüyorlar sandalın ırmak kıyısına bakan yanına. Sandal sarsılıyor, sallanıyor, ama bir Hint konukseverliğiyle esirgiyor, denize dökmüyor bizi. Aslında bizi esirgeyen, Vişnu'dur, Şiva'dır, Buda'dır ya da diye düşünüyorum. Kalın yapraklardan yapılmış, şamdan-benzeri küçük mumluklar dağıtılıyor bize. Şamdanın ortasında çevresi çiçeklerle çevrili ince bir mum; gün doğunca mumları yakıp kutsal Ganga'ya bırakacağız. Güneş ufukta uç veriyor, sonra gittikçe hızlanan bir yükselişle göğe ağıyor, alt ucu ufuk çizgisine teğet geçtiğinde mumumu yakıp içimden dilek diliyorum, “muradım şemi yanmaz mı” diyerek suya bırakıyorum onu. Kutsal Ganj'ın üstünde pırpırlana pırpırlana kayıp gitmesini izliyorum bir süre.

GÜN doğumunda, Ganj kıyısında yıkanan insanlar... Tek başına tapınan bir erkek, ondan az ötede sarisini beline dek sıyırmış, yarı çıplak, Ganj'ın kutsal sularını dökünen bir kadın; kimse kimseye bakmıyor, gerçekten de kimse kimseyle ilgilenmiyor, tecessüs anlamında. Bağımsızca yakarıyor ya da yıkanıyor Ganj'ın şifalı sularında.

KIYI boyunca evler, ara ara –oldukça sık– ölü yakma ocakları görüyoruz, odun ateşinin dumanı incecik, dingince yükseliyor göğe. Bu da bir insanlık durumu, diye geçiriyorum içimden, tedirgin olmuyorum, bu dünyadan öte dünyaya geçerken, farklı inançlara göre farklı törenler yapılıyor, bir uğurlamadan da öte, bir çeşit rite de passage bu. Hele Hinduysanız, ölünce ruhunuzun bir başka bedene göçeceğine inanıyorsanız, bu dünyaya ölümden sonra gelişinizde –ya da gelişlerinizden birinde– daha üstün bir varlık olarak gelme umudunuz da var demektir. Ölümle yaşamı birbirinin karşıtı gibi görmüyorlar; bir bütün olarak algılıyorlar; iç içe geçmiş, biri ötekinin parçası, doğal bir uzantısı sanki...

Böylece ölüm korkusunu aşıyorlar, daha doğrusu ölüm korkusu diye bir şey bilmiyorlar, tersine ölüm yeni bir umut getiriyor onlara. SANDALDAN iniyoruz, geldiğimiz gat'ın basamaklarından çıkıyoruz, eski Varanasi kentinin iki kişinin yan yana zar zor geçebildiği daracık bir sokağından geçiyoruz. Sağda solda, ev bile değil, bir göz oda bile değil, belki iki insanın ancak sığacağı odacıklarda uzanmış, uyuyan, kimbilir belki de ölüm uykusuna yatmış, zayıf olmanın çok ötesinde sıska insanlar, öyle sıska ki, daha fazla sıskalaşmaları olanaksız, kadınlar renk renk sarileriyle, pisliğe, çöpe, yoksulluğa direniyorlar. Onlara acıyarak değil, bir insanlık durumunu yansıtan kişiler diye bakıyorum, bakmaya çalışıyorum, tıpkı dilencilere baktığım gibi. Onlar da kendilerine acımıyormuş gibi görünüyorlar. Nasıl olsa ruhları ölmeyecek, yeni bedenlere girecek, önemli olan iyi davranarak, tanrılara görevlerini yerine getirerek karma'larını yükseltmeye çalışmak, şimdikinden daha üstün bir arlık olarak yeniden gelmek dünyaya. YILLAR önce Nurullah Ataç'ın, "Hamlet" filmiyle ilgili bir eleştirisini okuduğumu anımsadım, Kacuraho'da, bir tapınağın basamaklarını tırmanırken. "Ağıncak, ağıncak, ağıncak," diye başlıyordu Ataç'ın yazısı. Gerçekten de çok merdivenli bir Danimarka Sarayı'nın damında karşılaşıyordu Hamlet babasının hortlağıyla. Ataç Hindistan'a gitse, "ağıncak, ağıncak, ağıncak" diye mi başlardı Hint tapınaklarını anlatmaya. Belki de "merdiven, merdiven, merdiven," derdi, ağıncak sözcüğü Türkçenin sözcük dağarcığına girmediğine göre. Bense, "tapınak, tapınak, tapınak" diye başlardım Hindistan'ı anlatmaya. Gerçekten de, böylesine kısa sayılabilecek bir sürede bunca tapınağı art arda görmek şaşırtıcı. Tümü de etkileyici, kimleri daha etkileyici kuşkusuz. Beyaz mermerle kırmızı kumtaşının bir arada kullanılması sıcak bir hava veriyor tapınaklara. Kacuraho'daki rölyefler, tanrı kabartma ve heykelcikleriyle donatılmış tapınaklar olağanüstü; çok etkileyici. Cinselliği porno boyutlarına vardırıyor bu yontular, erotik bile olmadıklarını düşünebilirsiniz; aynaya bakarak saçlarını tarayan ya da mektup yazan yahut flüt çalan tanrıçaya bakarak kadın-erkek birleşmelerini yansıtan yontuları da, tıpkı bunlar gibi günlük yaşamın doğal bir parçasını canlandırıyorlarmış gibi algılayabilirsiniz. Hindistan'da ilgimi çeken şeylerden biri, tapınaklarda olsun, türbelerde olsun –özellikle tapınaklarda– tapınağa aşama aşama dik basamaklarla çıkılışı. Oysa camilerde, kiliselerde böylesine dik, böylesine yüksek merdivenlere rastlanmaz. Tapınaklara, kimi zaman iki aşamada alışlagelmişten çok daha yüksek basamaklarla çıkılması kuşkusuz onların yüceliğini artırmaya yönelik. TAC MAHAL, büyük bir sanat yapıtı: çevreyle kusursuz bir uyum içinde, kusursuz bir görünümü, kusursuz bir iç mekânı var. Gerçekten de öyle mi, yoksa bir 'point of imperfection'ı var mı onun da, tüm kusursuz sanat yapıtları gibi? Olsa da ne çıkar. Belki de, bir sanat yapıtını kusursuz kılan, o 'point of imperfection', o kusurlu noktadır. Kendi adıma, tüm kusursuz sanat yapıtlarının biraz soğuk, insanı uzaklaştıran, bir no li me tangere özelliği varmış izlenimi edinmişimdir çok kez; hayran olabilirsiniz onlara, ama yüreğinizde sıcak bir

nokta yanmaz; usunuzla beğenir, hayranlık duyarsınız. Hayranlık da bir soğukluk mesafesinde tutar sizi çok kez. Gene de, kuşkusuz, insanın “usasığmaz” diye niteleyebileceği bir sanat yapıtı Tac Mahal. HİNDİSTAN’DA çok çeşitli dinlere bağlı onca inanç sahibi insan olduğunu düşündüğümde, us ve inanç çelişkisi kurcalıyor zihnimi bir kez daha. Kartacalı Tertullianus’un ünlü sözü düşüyor usuma, bir çağrışım atına atlayıp onca yolu bir çırpıda aşarak: credo quia absurdum est: saçma (usasığmaz) olduğu için inanıyorum. İskenderiyeli Clemens de: credo ut intelligam, anlamak için inanıyorum diyor. Tertullianus’un sözü, inanç öğretilemez; başkalarının inancını –biz de aynı inancı yaşamıyorsak anlamamız olanaksızdır; ya da başkaları inanıyor diye inanmak! Yalnızca dinsel inançlarımızı değil, daha geniş bir spectrumda tinsel yaşantılarımızı, aynı değilse bile, en azından benzerini yaşamamış kişilere iletemeyiz, ne denli uğraşırsak uğraşalım. GEZİNİN başında, zihnimi kurcalayan soru şuydu: Bu kısa gezi sırasında ne denli kavrayabilecektim koca Hindistan’ı, ne denli algılayabilecektim? Olanaksız görünüyordu. Olsa olsa bazı izlenimler edinecektim. Öyle oldu gerçekten de. Anlamak için yalnızca dışarıdan bakmak yetmez, içeriden bakmak, içinde yaşamak, birlikte yaşamak gerekir. İzlenimlerimi bir araya getirdiğimde, getirmeye çalıştığımda, bir bütün oluşturamadım gene de. Dönüş uçuşunda, yüce Himalayalar kutsal om’un ritmine uyarak, uçağın bir yanına, bir öte yanına geçerek, tam artık görünmez olduklarını sandığınızda yeniden belirerek –dağlar yürür çünkü– ağır akışlı kocaman bir magma, bir lav kitlesi gibi, beni hiç bırakmadan geliyordu ardım sıra: Sonra, kolları, pusulanın dört ana, dört de ara yönünü gösteren sekiz kollu Tanrı Vişnu; dört başı, tanrının dörtlü niteliğini belirten: güç, bilgi, egemenlik ve kudret...

ALBERTO MORAVIA, Pasolini ve Elsa Morante ile birlikte Hindistan’a yaptığı (1961) gezinin ardından, Renzo Paris’le söyleşisinde, onun, “Yeniden Hindistan’a gitmek ister miydiniz?” sorusunu şöyle yanıtlıyor: “Evet, belki de. Hindistan tükenmezdir. Hep ilk kez gidilir oraya.” Doğru, ama bir bakıma hangi ülke için geçerli değildir bu?